

ЗБАЛАНСОВАНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 504.03

В. В. МЕДВЕДЕВ, д-р біол. наук, проф.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, 61022, Харків, Україна

e-mail: vvmmedvedev@ukr.net <https://orcid.org/0000-0001-7319-8773>

ДОСВІД ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ ЗА КОРДОНОМ (НА ПРИКЛАДІ ФЕРМЕРСЬКОЇ ПРАКТИКИ)

Мета статті – на прикладі фермерської практики у США, Швеції і Німеччині викласти досвід вирішення соціальних питань у сільській місцевості і порівняти її з аналогічними підходами в Україні. **Результат.** Викладено враження від зустрічей з іноземними фермерами, досвіду їхньої роботи. В Україні, з одного боку, є всі необхідні передумови для освоєння кращих зразків закордонного досвіду взаємодії держави із землекористувачем. Кількість і якість ґрунтового покриву на більшій частині України характеризується цілком позитивно. До того ж сприятливий клімат, задовільна технологічна, технічна й кадрова забезпеченість не створюють якихось особливих перешкод для оптимізації соціального життя. Але, з іншого боку, численні невирішені питання утворюють чимало труднощів і не дозволяють реалізувати сприятливі передумови. Вони досить добре відомі, але дуже повільно долаються. **Висновки.** Україні як державі з пріоритетним розвитком аграрного комплексу потрібно опрацювати і прийняти Соціальну програму, в якій знайдуть відбиття основні проблеми землекористувачів і перш за все правові, економічні, культурні.

Ключові слова: досвід фермерів, соціальні питання, землекористувач

Medvedev V.V.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

EXPERIENCE OF SOLVING SOCIAL ISSUES ABROAD (USING FARMERS PRACTICE AS AN EXAMPLE)

The purpose of the article - to present the experience of solving social issues in rural areas on the example of farmer practice in the US, Sweden and Germany and compare it with similar approaches in Ukraine. Results. Impressions from meetings with foreign farmers, the experience of their work are presented. In Ukraine, on the one hand, there are all the prerequisites for mastering the best examples of the foreign experience of the state's interaction with the land user. The quantity and quality of soil cover in most of Ukraine are characterized by quite positive. In addition, a favourable climate, satisfactory technological, technical and staffing security do not create any particular obstacles to optimize social life. But, on the other hand, many unresolved issues pose a lot of difficulties and do not allow to implement favourable conditions. They are fairly well known but are very slowly overcome. Conclusions. As a state with a priority development of agrarian complex, Ukraine needs to work out and adopt a Social Program, which will reflect the main problems of land users, especially legal, economic and cultural.

Keywords: farmers' experience, social issues, land user

Медведев В. В.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ОПЫТ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ ЗА ГРАНИЦЕЙ (НА ПРИМЕРЕ ФЕРМЕРСКОЙ ПРАКТИКИ)

Цель статьи – на примере фермерской практики в США, Швеции и Германии выложить опыт решения социальных вопросов в сельской местности и сравнить ее с аналогичными подходами в Украине. **Результат.** Изложены впечатления от встреч с иностранными фермерами, опыта их работы. В Украине, с одной стороны, есть все необходимые предпосылки для освоения лучших образцов зарубежного опыта взаимодействия государства с землепользователем. Количество и качество почвенного покрова на большей части Украины характеризуется вполне положительно. К тому же благоприятный климат, удовлетворительная технологическая, техническая кадровая обеспеченность не создают особых препятствий для оптимизации социальной жизни. Но, с другой стороны, многочисленные нерешенные вопросы образуют много проблем и не позволяют реализовать благоприятные предпосылки. Они достаточно хорошо известны, но очень медленно преодолеваются. **Выводы.** Украине как государству с приоритетным развитием аграрного комплекса нужно обработать и принять Социальную программу, в которой найдут отражение основные проблемы землепользователей и прежде всего правовые, экономические, культурные.

Ключевые слова: опыт фермеров, социальные вопросы, землепользователь

У світі, у провідних аграрних державах сформувався так званий дуалістичний тип господарювання – великі корпорації і фермери. Так само і в Україні – агрохолдинги і фермери. Але між ними нема гармонії, тому що фермери не користуються підтримкою держави. **Якби український фермер мав такі самі привілеї, як шведський, німецький, французький або американський, він діяв би набагато успішніше, ніж фермер з будь-якої іншої країни.**

Аграрний комплекс України протягом останніх десятиліть страждає від нестачі ресурсів для ведення високотехнологічного господарювання. У той самий час всі суміжні галузі, що обслуговують сільське господарство, вибудовують своє благополуччя за рахунок селян. **Держава повинна запровадити відповідні механізми, що убезпечать агросферу від відвертої, інколи захованої, і несправедливої експлуатації.**

Земельна реформа, у якій виявилися забутими безпосередні землекористувачі, не могла не привести до загострення соціальних питань, безробіття насамперед. Агрохолдинги – переважна форма сільськогосподарського виробництва в постреформенний період – не вимагали значного числа трудівників, тому що вирощували переважно кукурудзу, соняшник і озиму пшеницю – культури, автоматизація технологічних операцій у них від сівби й до збирання врожаю практично повна. Внаслідок цього підсилилася міграція сільського населення в міста й за кордон. Село спорожніло. У середині 90-х років автору цієї роботи довелося побувати на Заході України й проїхати від Чернівців до Шацьких озер, більше 700 км, і побачити в селах тільки старих і дітей. Молоді селяни й люди середнього віку, як ми знаємо з досліджень соціологів, виїхали в європейські країни. Сільська місцевість робила сумне враження – погані дороги, занедбані поля, відсутність активної виробничої діяльності. У порівнянні з Польщею, де практично кожний другий будинок у селі – це малий або середній бізнес, або з американською глибиною, де життя вирує й перебуває в безперервному русі, українське село залишає важке й неприємне враження.

Буваючи в європейських країнах, зустрічали чимало наших заробітчан, особливо в Польщі, Чехії, Угорщині, Іспанії. З бесід з деякими з них довідалися, що, незважаючи на некваліфіковану роботу, що виконують, вони досить задоволені своїм положенням, непогано заробляють і навіть відправляють

додому частину зароблених грошей. Виникає чимало питань до нашої влади, що вважає себе демократичною, тобто народною, але не може забезпечити нормального існування свого населення на батьківщині. І також, як і 100 років тому, народ змушений емігрувати за кордон – тільки раніше це була Аргентина й Канада, а тепер європейські країни.

Сьогодні стають усе помітніше несприятливі тенденції в розвитку села. Тут не тільки погіршується демографічна ситуація, поступово зникає культура, закриваються школи, медичні установи, стає гірше екологія. Сільські жителі втрачають можливості доступу до сучасних умов розвинутого суспільства.

Влада й агрохолдинги мов би не помічають цих тенденцій. Хоча агрохолдинги справно платять податки, але виявляється цього мало. Здирницький менталітет сучасних капіталістів затьмарює їхній погляд. Спрага багатства, розкоші, домогтися успіху за всяку ціну не дозволяє їм розуміти проблеми сільських жителів.

Загострення соціальних питань неминуче приведе до напруги в суспільстві. Як відомо, зараз фермери прагнуть об'єднати свої зусилля, створюють партію, готуються до загальноукраїнського страйку. Зрозуміло, таке положення не може не тривожити, влада, нарешті-то, повинна звернути увагу на проблеми, які по суті сама й створила, і знайти шляхи їхнього рішення.

Нижче викладемо враження від зустрічей з іноземними фермерами, досвіду їхньої роботи, що, упевнені, повинно зацікавити наші владні структури, зрозуміло, у тому випадку, якщо вони захочуть не тільки вимовляти гасла в підтримку землекористувача, особливо фермера, але й домогтися високої ефективності в їхній роботі.

Берт Арнассон, швед, що працював на заводі «Вольво», робив вантажівки, але розчарувався в цій роботі й вирішив стати фермером. Причому приблизно в цей же час у Швеції був прийнятий закон про підтримку молодих фермерів. Але ще до цього він закінчив 6-ти місячні курси й одержав ліцензію на право займатися фермерством. На курсах він вивчив технологію виробництва овочевих культур (особливо капусти), використовувану техніку (заняття відбувалися безпосередньо на полях фермера). Крім того, його навчили, як одержати в банку кредит і вибрати кращі його умови, укласти договори з обслуговуючими фірмами, як реалізувати вирощену продукцію з найбільшою для себе вигодою, як одержати й використовувати

субсидію. Важливо підкреслити, що в програму занять входило також ознайомлення з чинними у Швеції природоохоронними законами. Помічу, що наш випускник аграрного вузу в порівнянні з Арнассоном просто академік, але, на жаль, реалізувати свій могутній потенціал поки не може.

Далі Арнассон одержав ділянку землі в адміністративній області Лена, приблизно в 12 га, західніше Стокгольма, у рамках виділеного йому кредиту з поступовим (протягом 25 років) його поверненням. Земельна ділянка, як розповідав Арнассон, зробила на нього обтяжуюче враження, тому що була заболоченою і заросла чагарником. Але виявилось, що спеціальна фірма за державний рахунок його осушила, упорядкувала й підготувала для успішної діяльності. Був установлений сучасний дренаж з подвійним (і автоматичним) регулюванням водного режиму. Далі він почав трудитися й вся його робота полягала в тому, щоб підтримувати контакти з обслуговуючими його фірмами (при цьому він показав цілий стос таких договорів).

Крім того в Арнассона є теплиця площею приблизно в 1000 м², де він вирощує помідори й огірки. Теплиця повністю автоматизована (як говорив фермер, для керування нею йому потрібно лише ранком і ввечері натиснути 2 кнопки). Подача води й добрив здійснюється краплинним способом тоді, коли тиск ґрунтової вологи в ґрунті піднімається до рF 4,2 (це показують встановлені в ґрунті тензіометри), тобто коли вологість опускається приблизно до вологості розриву капілярного зв'язку (вичерпується легко доступна вода).

Помічників в Арнассона немає. Лише для роботи в теплиці й збору врожаю до нього приїжджають студенти з Польщі. В Арнассона немає проблем з реалізацією продукції. Йому всього лише потрібно виставити ящики з овочами на дорогу, що розташована від теплиці в 50 м, і ввечері подивитися в комп'ютер, скільки грошей за цю продукцію перелічили на його рахунок.

Одночасно помічу, що в багатьох фермерів немає проблем і із забезпеченням електричною енергією. Так, у Голландії майже в кожного фермера є вітроустановка, що забезпечує його потреби в електриці. Від цього сільська місцевість цієї країни, особливо вночі, дуже святкова, тому що вітроустановки, прикрашені різнобарвними вогнями, схожі на новорічні ялинки.

Ще один шведський фермер, якого удалося відвідати разом із представником extension service, виявився літньою люди-

ною, що працює на млині й розмелює зерно. Представник служби сказав, що у своїй роботі відповідно до положення про службу, найбільшу увагу приділяє молодим і літнім фермерам. Фермер проживає в будинку, якому як і млину, не менше 100 років. Оздоблення будинку фермера вкрай скромно, його будинок дуже схожий до дому - музею всесвітньо відомого вченого Карла Ліннея 17 століття, що розташований поруч.

Фріц Гюнтер, німець, закінчив географічний факультет університету в м. Трієр (Північний захід Німеччини, на границі з Люксембургом), захистив магістерську дисертацію під керівництвом відомого вченого проф. Ріхтера. Але через хвороби й похилий вік своїх батьків (фермерів з Люксембургу) повернувся в Люксембург і продовжив їхню справу. Тепер його ферма являє собою невелику ділянку землі в 20 гектарів для виробництва кормових культур, а основне заняття складається у вирощуванні молодняка свиней. На фермі подача кормів і збирання відходів повністю автоматизовані. Чистота й відсутність неприємних запахів на фермі просто вражає. В ангарі в Гюнтера є вся необхідна техніка для вирощування кормових культур. Помічників у Гюнтера немає, але іноді він запрошує сусіда для допомоги в напружений період польових робіт. Судячи із зовнішнього вигляду полів, ферми, оздоблення будинку, стану техніки Гюнтер живе скромно, але нестачі в грошах не має. Його батьки розповідали, що вмовляли сина продати ферму, зайнятися викладанням (йому пропонували посаду асистента професора в університеті), навіть знайшли покупця, але Гюнтер відмовився й твердо вирішив стати фермером.

Не можна не помітити, що обоє новоявлених фермерів, і швед, і німець, залишили свої міські заняття й переїхали в сільську місцевість. То чи правда цікава тенденція, саме протилежна тієї, що стає домінуючою в нас у країні! Причина проста - сільськогосподарська діяльність у розвинених країнах мало чим відрізняється за своїми основними характеристиками - автоматизацією, ергономічністю (комфортом), захищеністю (субсидіями) від міської.

Ардт Мартезакер, німець із федеральної землі Майнц, південний захід Німеччини, досвідчений, але порівняно молодий фермер, займається вирощуванням цукрових буряків. Площа його земельної ділянки близько 50 га. Одержує субсидію від федеральної влади (приблизно 200-250 євро на гектар, залежно від умов року) і кредит у банку під 2,5%. Має договір з фірмою на вирощування

буряків, що гарантує йому врожай в 45 т/га. Навесні в міру дозрівання ґрунту фірма приїжджає на поле фермера з повним комплектом технічних і технологічних засобів, за один прохід комбінованої машини готує ґрунт, сіє, вносить добрива й хімічні засоби захисту. Надалі фермер з'являється на поле скоріше як екскурсант. Ні механічні, ні тим більше ручні міжрядні прополки не потрібні, а рослини на полі (ми його відвідали перед збиранням урожаю) розташовувалися як на картині, створеної інженером. За результатами року фермер одержав урожай в 60 т/га, повернув кредит і залишився надзвичайно задоволений підсумками року. На питання, чим займається фермер у вільний від роботи час (адже в нього такого часу цілком достатньо), відповів – самоосвітою (підвищує свій аграрний рівень, тому що закінчив гуманітарний вуз), цікавиться зеленим туризмом, а в один рік навіть зумів побувати в Китаї й з великим інтересом розповів про цю поїздку. На наступний рік Мартезакер також планує сіяти буряк, але на полі сусіда приблизно такого ж розміру, а сусід на його полі - озиму пшеницю. Крім того, у нього є план придбати ще невелику ділянку землі з лісом і озером, приблизно в 5 га, для цього йому знадобиться близько 100 тис євро, і створити зону відпочинку для туристів, де буде можливість покататися на коні, ловити рибу або просто прогулятися.

Пол Титкович, американець словенського походження, штат Техас, США, приблизно в 20 км від міста Форт-Уорс, вирощує бавовну на зрошуваній ділянці. Титкович одержав довгостроковий пільговий (дешевий) кредит і субсидію, воліє працювати разом з місцевим представництвом Служби охорони ґрунтів, що на його ділянці проводить семінари для фермерів, а також приймає делегації з-за кордону. За ці послуги одержує додаткову оплату. Крім того, за ним закріплений постійний співробітник представництва, що надає фермерові допомогу в технічному контролі роботи зрошуваної системи й у всіх питаннях взаємодії з банком і обслуговуючими фірмами, причому ця допомога для фермера безкоштовна. Дружина фермера й двоє дітей приблизно 12 і 14 років трохи володіють російською мовою й були дуже раді хоча б небагато поговорити на ній. Вони розповіли, що у вільний від школи час намагаються допомогти батькові, уже добре знають технологію вирощування бавовни й, що було особливо помітно, полюбили цю незвичайну культуру, і, здалося, фермерську

працю. Дружина фермера була трохи збентежена недоглянутістю свого будинку й прилеглої ділянки. Через постійну зайнятість (їй доводиться возити дітей у школу й забирати їх звідти, у дворі у фермера стояло 2 Рейндж-Ровера й велика кількість різноманітної техніки для вирощування бавовни), але вона найближчим часом займеться квітковими клумбами, тому що дуже любить квіти, а незабаром до неї збираються приїхати її батьки і їм буде приємно.

Не можна не відзначити, що Техас, південний штат США, розташований у зоні із край жорстким кліматом, тут звичайно висока температура й опадів не більше 350 мм. Однак тут доглянуті поля, розвинене зрошуване сільськогосподарське виробництво, прекрасні дороги, а Даллас, найбільше місто штату, взагалі робить незабутнє враження накопиченням надвисоких хмарочосів, суперпрестижними готелями, різноманітним сервісом для численних туристів, які приїжджають сюди із всіх кінців світу.

Поруч розташована Мексика з таким же кліматом робить обтяжуюче враження. Тут немає доріг, вони лише проглядаються, коли проїжджає машина й за нею утвориться стовп пилу. Сільська місцевість більше схожа на пустелю, не видно ніякої діяльності, тільки дика природа й, що характерно, на великому протязі немає ні населених пунктів, ні жителів. Здається все населення перемістилося в столицю країни Мехіко, місто з майже 20-а мільйонами жителів.

В Україні потребує радикальної зміни державна стратегія землекористування, що включатиме низку заходів з підтримки фермерства, у тому числі введення пільгових довгострокових банківських кредитів, заохочення молоді до праці на селі, введення і реалізації Національної програми охорони ґрунтів. Слід якомога підсилити роль фермерства, яке у більшості розвинених в аграрному відношенні країн довело свою перевагу, перш за все, стосовно продуктивності агросфери, а за умов підтримки держави і лояльної політики банків – і стосовно активного впровадження новітніх технологій і ефективного вирішення екологічних аспектів, у тому числі підвищення родючості ґрунтів. Є безліч переконливих прикладів з різних держав щодо підтримки фермерів, стимулювання впровадження ґрунтозберезувальних заходів, реалізації крупномасштабних протирозійних або меліоративних проєктів.

У провідних аграрних державах, повторюємо, державні інституції активно

сприяють фермеру. Наприклад, у країнах ЄС 30-35% доходів фермерів дотується з бюджету, а в Норвегії, Японії і Швейцарії – навіть 60-80%. У Франції та Іспанії компенсують втрати фермерів за умови зменшення врожаю в перші роки впровадження ґрунтозберезувального нульового обробітку. У бюджеті Німеччини щорічно на субсидії фермерам спрямовується більше 1 млрд. євро. В Іспанії, Італії і Греції опрацьовано дієві механізми підтримки нових технологій для фермерів, особливо фермерів з невеликими господарствами, функціонують тренінг-семінари, навчальні кредит-програми тощо. В Іспанії реалізовано проєкт MEDRATE, що сприяв скороченню перехідного періоду до нових агротехнологій і зменшив ризик невдачі. Зокрема, проєкт відкрив можливості незаможним фермерам на півдні придбати недешеву техніку і засоби захисту, щоб пришвидшити впровадження нових технологій. Крім того, проєкт містив поради щодо застосування основних елементів нових технологій, техніки та гербіцидів.

Для підтримки ґрунтоохоронних досліджень залучаються кошти з державних і місцевих бюджетів, різних грантів, фондів і навіть кошти приватних інвесторів. Це особливо популярно в Німеччині, де інвестори отримують податкові пільги. Дуже важливо, що в країні віднайдено механізми раціонального землекористування та збереження родючості ґрунтів в умовах приватної власності на землю. Це питання вкрай актуальне для України, де попри наявність законів про охорону і раціональне використання земель структура сільськогосподарських угідь, сівозміни й агротехнології не лише не є ґрунтозахисними, а фактично сприяють пришвидшеній деградації орних ґрунтів.

Практика підтримки фермерів все більше розповсюджується не тільки у країнах Західної Європи і Північної Америки, але й в інших бідніших країнах.

Резюмуючи, можна окреслити ідеальне соціально орієнтоване сільськогосподарське підприємство й роль у ньому ґрунтового покриття. Для цього потрібно мати достатню площу родючих ґрунтів, технологічну, технічну й кадрову забезпеченість, сприятливі екологічні умови навколишнього середовища для праці, відпочинку й самовдосконалення землекористувачів. Саме такі, які, наприклад, створені у Швеції, де молоді люди прагнуть зайнятися землеробською справою й зовсім не хочуть переселитися в місто. Для цього є всі можливості почати самостійну господарську діяльність. При цьому зо-

всім не обов'язково мати вищу сільськогосподарську освіту. Цілком достатньо закінчити 6-ти місячні курси й одержати ліцензію на право бути фермером. Далі, можна взяти кредит у банку на кілька років (під мінімальний відсоток), що дозволить фермерові успішно почати роботу. Причому й тут йому надають допомогу численні служби, що сприяють йому в підготовці його ділянки для вирощування польових культур (тому що ділянка часто заболочена), придбанні потрібної техніки й навіть у виконанні основних механічних операцій. Більшість послуг здійснюється в рахунок субсидії, що одержує фермер, або за рахунок майбутнього врожаю, рівень якого, як правило, фірма, що його обслуговує, йому гарантує. Консультативні послуги звичайно безкоштовні. Не можна не звернути увагу й на інші послуги держави – допомога в реалізації продукції (звичайно фермер цим не займається), допомога в переробці продукції, якщо в цьому є необхідність, в оформленні сертифіката для реалізації продукції за рубежом, у взаємодії з банками. Навчання дітей фермера звичайно оплачується, як це здійснюється в США, є різноманітні пільгові умови для медичного обслуговування (у Німеччині). Якщо поля фермерського господарства включені в державні програми зрошення (як у США), або програми науково-дослідних дослідів і моніторингу (Франція), фермер одержує фінансову компенсацію. Якщо фермер побажає впровадити нову технологію (наприклад, точне землеробство) зернова асоціація оплатить йому витрати на польові дослідження неоднорідності його полів (в Уельсі). Коштовна ґрунтообробна техніка або сівалка фірми Сімеато, що забезпечує якісну сівбу по покривній культурі, купується зі скидками (Бразилія). Якщо необхідні значні витрати для відновлення ушкоджених терас або протиерозійних споруд, витрати звичайно оплачуються з державного бюджету (Іспанія, Польща), участь у семінарах для фермера звичайно також безкоштовна (Італія).

В Україні, з одного боку, є всі необхідні передумови для освоєння кращих зразків закордонного досвіду взаємодії держави із землекористувачем. Кількість і якість ґрунтового покриття на більшій частині України характеризується цілком позитивно. До того ж сприятливий клімат, задовільна технологічна, технічна й кадрова забезпеченість не створюють якихось особливих перешкод для оптимізації соціального життя. Але, з іншого боку, численні невіршені питання утворюють чимало труднощів і не дозволяють реалізувати

лізувати сприятливі передумови. Вони досить добре відомі, але дуже повільно долаються. Грабіжницькі банківські кредити, практична відсутність субсидій – основні перешкоди, але є чимало й інших. Незавершеність земельної реформи, що триває вже понад 25 років, але замість її завершення країна занурилася в нескінченні дебати, кінця яким не видно. Через відсутність повноцінної приватної власності на земельну ділянку так поки й не сформувався свідомий землекористувач. У результаті не дотримуються елементарні правила використання ґрунтів, порушуються сівозміни, не застосовуються меліоративні заходи, гостра потреба в яких є на мільйонах гектарів, розвиваються різноманітні ґрунтові деградації.

В Україні поступово формується дуалістичний тип сільськогосподарського виробництва – великі агрохолдинги й дрібні фермерські господарства, приблизно як у США й деяких інших країнах. Поступово такий же тип господарювання формується в Німеччині. Але на відміну від США в Україні немає гармонії у взаємодії між великими господарствами й фермерами. Проолігархічний тип влади в країні, парламент, що перебуває під впливом олігархів, не дозволяють звернути

увагу на проблеми фермерів. Уважається, що країна бідна, і тому не може надавати повноцінну допомогу фермерам. Але чи може вважатися бідною країна, що відправила в офшори більше 100 млрд. доларів і створила найсприятливіші умови для такої кількості олігархів, що не зрівнятися з будь-якою іншою країною? А де практичні дії президента, що проголосив деофшоризацію й деолігархізацію як основні напрямки свого правління? Залишається тільки сподіватися, що труднощі дорослішання і невиправдано тривалого перехідного періоду в Україні будуть переборені й очевидні передумови оптимального вирішення соціальних (і інших) питань будуть реалізовані.

Україні як державі з пріоритетним розвитком аграрного комплексу потрібно опрацювати і прийняти Соціальну програму, в якій знайдуть відбиття основні проблеми землекористувачів і перш за все правові, економічні, культурні. Ганебне явище, пов'язане із селами, що вмирають, безробіттям і міграцією селян за кордон потрібно обов'язково подолати. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови мають бути використані для оптимізації вирішення соціальних питань.